

Sajnovics János Demonstratiójának hatása az északi lapp ortográfia történetére

KELEMEN IVETT

1. Bevezetés

Az 1768-as Vénusz-átvonulás a csillagászati eredmények mellett számos más tudományterületen is éreztette hatását. Mára már köztudott, hogy a jezsuita csillagászaink, SAJNOVICS JÁNOS (1733–1785) és HELL MIKSA (1720–1792) közel kétéves északi tartózkodásuk idején a csillagászat mellett a nyelvészet, a finnugrisztika területén is jelentős eredményeket értek el.¹ Ahhoz, hogy SAJNOVICS JÁNOS megírja a nemzetközi hírnevet és elismerést hozó *Demonstratio. Idioma Ungarorum et lapponum idem esse* című munkáját (1770), a nyelvészet különböző területeivel (lexikológia, morfológia, lexikográfia stb.) is meg kellett ismerkednie, s tette mindezt olyan nyelveken (dán, lapp²), melyek közül előtte egyet sem ismert. Jóllehet idegen nyelvi tanulmányaiból ismerhette az egyes nyelvi szinteket, nyelvészeti terminus technikusokat, azonban összehasonlító módszertan nélkül, pusztán önmaga természettudományos ismereteire³ támaszkodva írta meg korszakalkotó művét. Ez akkor is tiszteletre méltó eredmény, ha annak bizonyos részei — a nyelvészeti/régészeti ismeretek fejlődésének következményeként — már érvényüket veszítették (pl. magyar–kínai nyelvrokonság; Karélia mint a magyarok őshazája), vagy javításra, módosításra szorultak (ilyen például a rokonságot bizonyító szóanyag).

¹ Ugyancsak jelentős nyelvészeti és néprajzi eredményeket tudott felmutatni az ún. orenburgi expedíció, melynek öt részlege bejárta a Középső- és az Alsó-Volga-vidéket, a Dél-Ural vidékét, valamint Közép- és Dél-Szibériát. A PETER SIMON PALLAS vezette expedíció rengeteg anyagot gyűjtött a térség finnugor és törökségi nyelveiből (részletesebben lásd pl. MATICSÁK 2021a, 2021b).

² A korabeli hivatkozások miatt jelen tanulmányban célszerűbbnek látom a *lapp* forma használatát, a manapság használatos *számi* forma helyett. Természetesen ezt csupán a praktikum, a *számi* ~ *lapp* formák keveredésének elkerülése indokolja, és semmiféle negatív konnotációt nem tulajdonítok neki.

³ A *Demonstratio* természettudományos szemléletéről lásd C. VLADÁR 2021: 44–45.

SAJNOVICS a lapp–magyar nyelvrokonság vizsgálatához a norvég nyelvész és teológus, az északi lapp nyelv⁴ atyjaként aposztrofált KNUD LEEM (1697–1774)⁵ lapp nyelvтанát (*En lappisk Grammatica*) és dán–lapp szótárát (*En lappisk Nomenclator*) használta. Az ezekben alkalmazott, a dán nyelv betűképzéséből építkező lapp helyesírást meglehetősen körülményesnek érezte, s hallva a beszélt lapp nyelvet, arra a következtetésre jutott, hogy az akkori magyar helyesírás alkalmasabb volna a lappok számára is. A helyesírás kérdésének két külön fejezetet is szentelt a *Demonstratió*ban: a 4. fejezetben LEEM helyesírásának problémásabb elemeit taglalja (A LEEM-féle lapp helyesírásról és a magyar helyesírásról), míg az 5. fejezetben konkrétan meghatározza azokat a transzkripciósi szabályokat, amelyek révén LEEM betűi, betűkapcsolatai magyar betűkké alakíthatók (A LEEM-féle lapp helyesírás átalakítása a magyar helyesírásra).⁶

Tanulmányomban néhány olyan forrást ismertetek, melyek célirányosan erre az átírási javaslatra fókuszálnak, közvetve vagy közvetlen módon reflektálnak SAJNOVICS helyesírási „reformtervére”. Jóllehet számos recenzió, ismertetés látott napvilágot mind a kortársak, mind pedig későbbi korok nagynevű szakembereitől (lásd lentebb), ezek többnyire a *Demonstratió*t mint a nyelvrokonság megállapítását közlő írást vizsgálták, melyben a lapp helyesírás kérdése csupán egy mellékes szálát képviselt. Írásomban nem vizsgálom az általános ismertetéseket, a *Demonstratio* szerkezetét, eredményeit bemutató cikkeket, illetve azokat sem, melyek a helyesírási „vita” körülményeit teszik közzé. A kutatás célja az, hogy feltérképezzem, volt-e bármilyen hatása SAJNOVICS javaslatának az északi lapp ortográfia történetére.

2. Koppenhága, 1770 — új „lapp” helyesírás születik

A lapp nyelv vizsgálatához SAJNOVICS KNUD LEEM már említett grammatikáját és dán–lapp szójegyzékét használta. Ezeknek a munkáknak az értelmezése

⁴ A kilenc lapp nyelv (déli, umei, pitei, lulei, északi, inari, kildini, kolta és teri lapp) közül az északi a legnagyobb beszélőszámmal rendelkező, központi lapp nyelv. SAJNOVICSÉK is az északi lapp nyelvvel ismerkedtek meg, így tanulmányomban a lapp megnevezés alatt minden esetben az északi lapp nyelvet értem.

⁵ KNUD LEEM 18 évesen szerzett teológiai diplomát a Koppenhágai Egyetemen. Frissen végzett hallgatóként élénken érdeklődött Finnmark megye és az ott élő lappok iránt. 1725-ben kezdte meg a tényleges misszionáriusi munkát az észak-norvégiai Porsanger és Laksefjord lappok lakta területein, így még közelebbről tanulmányozhatta az északi lapp nyelvet és kultúrát. 1752-től 1774-es haláláig a trondheimi Seminarium Laponicum vezetője volt, ez az intézmény a leendő misszionáriusok számára biztosított számi nyelvi képzést. Korszakalkotó nyelvészeti munkái — az északi lapp grammatikája (*En lappisk Grammatica*, 1748), dán–lapp szójegyzéke (*En lappisk Nomenclator*, 1756), és háromnyelvű lapp–dán–latin szótára (*Lexicon Laponicum Bipartitum*, 1768–1781) — mellett a lappokról írt etnográfiai munkájával (*Beskrivelse Finmarkens lapper*, 1767) is kimagasló helyen szerepel a skandináv lappológia történetében.

⁶ Tehát mindenki, aki olvasta és ismerte a *Demonstratió*t, tudott a lapp–magyar helyesírás kérdéséről is.

viszont komoly gondot jelentett számára: „Ha felütöttem a grammatikát, szabályok hosszú sorát láttam benne, csakhogy a számomra teljesen ismeretlen dán nyelven. [...] Ha a *Nomenclator*-ba tekintettem, lapp szavakat találtam, szinte csupa magánhangzóval és csodálatos módon összehordott mássalhangzóval” (SAJNOVICS 1994: 36). Nem csoda, hogy csalódva jelentette HELLnek, hogy semmiféle kapcsolatot nem lát a két nyelv között. A fordulatot az jelentette, amikor lappok érkeztek hozzájuk, és egy tolmács segítségével szavakat⁷ kezdtek kérdezgetni tőlük. A hallott szavakat SAJNOVICS a magyar helyesírás szerint jegyezte le, és az így kapott korpusz segítségével — egybevetve LEEM szótárának anyagával — már könnyebb volt megismernie a LEEM-féle helyesírási rendszert, és megadni azokat a konvertálási szabályokat, amelyek révén a LEEM betűi magyar betűkké alakíthatók (lásd 1. táblázat).

Leem	Sajnovics	Mai
<i>aa</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
<i>a</i>	<i>á</i>	<i>á</i>
<i>o</i>	<i>a</i>	<i>o</i>
<i>ea</i>	<i>é</i>	<i>ea</i>
<i>ie</i>	<i>é</i>	<i>ie</i>
<i>oaa</i>	<i>oa, oo, ó</i>	<i>oa</i>
<i>uo</i>	<i>ú, ö</i>	<i>uo</i>
<i>ni</i>	<i>ny</i>	<i>nj</i>
<i>gi</i>	<i>gy</i>	<i>gi</i>
<i>gn</i>	<i>ny</i>	<i>η</i>
<i>t, zhi</i>	<i>ty</i>	<i>dj</i>
<i>l, lg</i>	<i>ly</i>	<i>lj</i>
<i>s</i>	<i>sz</i>	<i>s</i>
<i>sh, zh</i>	<i>s</i>	<i>š</i>
<i>zhi, shi</i>	<i>ts</i>	<i>č</i>
<i>dzhi</i>	<i>zs</i>	<i>ž</i>
<i>z, tzhi</i>	<i>tz</i>	<i>c</i>
<i>s, ss, sk</i>	<i>z</i>	<i>z</i>

1. táblázat. LEEM jelöléseinek magyar megfelelői (SAJNOVICS 2021: 128–129), kiegészítve a ma használatos jelölésekkel

Így tehát már a csillagászati megfigyelés helyszínén, Vardø szigetén felmerült az ötlet a magyar helyesírás bevezetéséről. HELL ekkor (mivel ő volt az

⁷ A HELLnek tulajdonított szólista tulajdonképpen az alapszókinszhez tartozó fogalmakat tartalmazta: testrészek, cselekvések, időjárási jelenségek megnevezéseit.

„ötletgazda”)⁸ már konkrét lépéseket határozott meg a lapp helyesírás megújításának érdekében: LEEM háromnyelvű lapp–dán–latin szótára, a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* és a *Grammatica* is magyar helyesírással kerüljön átírásra, másrészt legyen egy lapp ember kiválasztva, aki felügyeli a nyomtatást és a Lappföldre készülő misszionáriusok nyelvi képzését. Végezetül pedig egy lapp nyelvtudással rendelkező segítő kijelölését szorgalmazta, akivel együtt a szótár átírása kivitelezhetővé válik (SAJNOVICS 1994: 42–43).

Ezt az elképzelést meg is osztották támogatójukkal, OTTO THOTT-tal (1703–1785),⁹ a Dán Királyi Tudományos Akadémia akkori elnökével, aki lelkesen fogadta az ötletet.¹⁰ THOTT kérésére a trondheimi püspök, JOHANN ERNST GUNNERUS (1758–1773) az északi lapp teológust, ANDERS PORSANGERT (1735–1780),¹¹ a HELL által megadott kritériumoknak tökéletesen megfelelő személyt jelölte ki SAJNOVICS segítőjévé (SOLBAKK 1998: 13–14).

SAJNOVICS leírásából tudni, hogy PORSANGERnek igen gyorsan sikerült elsajátítania a magyar írásrendszert, és egész napokat töltöttek el a közös munkával, hogy LEEM szótárának átírata mielőbb nyomdába kerülhessen. PORSANGER felolvasta lappul a szavakat, SAJNOVICS pedig magyarul lejegyezte azokat. Az egyes szócikket kiegészítették a magyar jelentéssel is. A munkával 1770 májusában végeztek, s ahogy arról SAJNOVICS Naplójának május 15-ei bejegyzése is beszámol: „Átadtam Thott gróf úrnak a magyarul írt lapp szótárt” (SAJNOVICS 1990: 145). THOTT ekkor ígéretet tett arra, hogy a magyar helyesírással nyomtatott szótárból néhány példányt Magyarországra is küldet (SAJNOVICS 1994: 45).¹²

3. Skandináv reflexiók

Mint az a fentiekből kitűnik, minden, amibe SAJNOVICS belevágott, igen nagy lelkesedést váltott ki az akkori Dán-Norvégiában. Maga a *Demonstratio* is nagy sikert aratott, aminek egyértelmű bizonyítéka, hogy a koppenhágai kiadás

⁸ Óvatosan kell kezelni ezt az információt, ugyanis tudvalevő, hogy a második, nagyszombati, bővített kiadásban HELL igyekezett magát az expedíció középpontjába helyezni, saját tudományos tevékenységét kiemelni (vö. C. VLADÁR 2021: 74–77).

⁹ Dán gróf, államférfi. SAJNOVICSék idejében számos pozíciót töltött be, például a Titkos Tanács tagja, a Dán Kancellária főkancellárja stb.

¹⁰ „a lapp könyvekben a LEEM-féle helyesírás helyett, amely ingatag, erőtlén és mint afféle gyerekcipőben járó dolog, bizonytalanzkodó, vezessék be a szilárd, erős és több évszázad alatt ragyogóan kiművelt magyar helyesírást” (SAJNOVICS 1994: 43).

¹¹ Az öt nyelven beszélő ANDERS PORSANGER az első lapp, aki felsőfokú végzettséget szerzett. 15 éves kora óta dolgozott együtt KNUD LEEM professzorral, akinek többek között az átírásra szánt szótár szerkesztési munkálataiban is segédkezett, így jól ismerte a szótár anyagát és a LEEM által használt helyesírást is. Ő maga is kidolgozott egy saját helyesírási rendszert, és számos bibliai rész fordítását végezte el, ám minden munkája megsemmisült.

¹² A szótár azonban végül 1781-ben, az eredeti, LEEM-féle helyesírással jelent meg. Az átírás kudarcának lehetséges okairól lásd KELEMEN 2022.

évében, már 1770-ben, megjelent dán fordításban,¹³ 1771-ben pedig a bővített, nagyszombati kiadás is napvilágot látott. Egy év alatt tehát három kiadás készült el, ez még manapság is kimagasló teljesítmény. Ugyancsak az elismerést igazolja, hogy SAJNOVICSt munkáját követően mind a Koppenhágai Tudományos Akadémia, mind pedig a Trondheimi Tudományos Akadémia is tagjává választotta.¹⁴

A Demonstratio olyan, akkor már nemzetközileg ismert, nagynevű tudósokat készített tollat ragadni, mint a finn szaktekintély, HENRIK GABRIEL PORTHAN (1739–1804), aki 1771-ben jelentette meg SAJNOVICS-recenzióját.¹⁵ Ugyanabban az évben hivatkozott SAJNOVICSt a finnugor népeket ismertető Allgemeine nordische Geschichte című munkájában a német történész, AUGUST LUDVIG SCHLÖZER (1735–1809). A svéd szótáríró, EMANUEL JOHANNES ÖHRLING (1751–1808) Uppsalában Dissertatio academica de convenientia linguae hungaricae cum laponica címen 1772-ben írta meg értekezését a magyar és a lapp nyelv közötti egyezésekről, hivatkozva benne SAJNOVICS munkájára.¹⁶

A SAJNOVICS-féle magyar helyesírás legelső reflexiói tehát a skandináv kortársak és/vagy a témához szorosan kapcsolódó személyektől származtak.

3.1. ANDERS PORSANGER — KNUD LEEM — GERHARD SANDBERG

A legelső, aki igen részletes beszámolót írt SAJNOVICS helyesírási javaslatáról, az a segítőtje, ANDERS PORSANGER volt. Hivatalos felkérésre írta meg hétoldalas véleményét, amelyet a missziót irányító intézmény, a Koppenhágai Missziós Kollégium kért be tőle. A jelentést 1770. július 7-ei dátummal, Betænking om den lappiske Orthographies Forandring efter den Ungarske¹⁷ [Jelentés a lapp nyelv ortográfiájának változtatásáról a magyar alapján] címmel küldte el. Bár levélben PORSANGER hangsúlyozta, hogy nem mindenben értett egyet SAJNOVICCSal, a levél végső következtetése szerint „ha már szükséges a változtatás, annak leginkább a magyar nyelvet kellene például vennie” (MARTINUSSEN 1992: 58). PORSANGER egyetértett az *a ~ á* fonémák magyarhoz hasonló jelölése mellett SAJNOVICS azon javaslatával is, hogy a diftongusokat hosszú magánhangzókkal helyettesítsék (pl. *ælam* > *élam* 'élek', *zhioaarve* > *tsórve* 'szarv', *luokko* > *lúko* 'lyuk'), és elfogadta az északi lapp palatális mássalhangzók és szibilánsok magyar betűkkel való jelölését is. Nem támogatta viszont az automatikus

¹³ Beviis, at ungarernes og lappernes sprog er det samme. Oversat af det latinske ved Fleischer. M. R. Salicath. Kjøbenhavn. 1770.

¹⁴ SAJNOVICS 1770. február 9-én a Dán, március 2-án a Norvég Tudományos Akadémia tagja lett.

¹⁵ KUBINYI KATA fordításában magyarul is olvasható, lásd SAJNOVICS 1994: 150–157.

¹⁶ A disszertáció digitálisan elérhető a <https://www.nli.org.il/en/books/NNLALEPH990029796380205171/NLI> oldalon.

¹⁷ A jelentést BENTE MARTINUSSEN tette közzé (1992: 52–59), így a levél bemutatásakor erre az írásra hivatkozom. A jelentés digitalizált formában elérhető a Nemzeti Könyvtár (Nasjonalbiblioteket) oldaláról: <https://www.nb.no/nbsok/nb/0557ac2cb70a4a917c192c048d848c8e.nbdigital?lang=no#20>.

egyszerűsítéseket, amelyeket SAJNOVICS vélhetően előszeretettel használt. PORSANGER utal arra, hogy úgy tűnhet, a *balkka*, *dalkke*, *gardde*¹⁸ szavak esetén elegendő a rövidebb *balka*, *dalke*, *garde* formákat írni. Így azonban nem lehet különbséget tenni a nominativus és a genitivus esete között,¹⁹ jóllehet ezt a kiejtés megköveteli. PORSANGER jól ismerte tehát a fokváltakozás²⁰ jelenségét is, és bemutatott példái is azt igazolják, hogy az igeragozásban is pontosan tudta a fokváltakozás működési szabályát. Egyes szám első személyben PORSANGER az *adam*²¹ és *sadam*²² formákat javasolta, „mindaddig, amíg a kiejtés újra meg nem követeli a mássalhangzó megkettőzését, mint az indicativus praesens singularis harmadik személyben: *addá* és *saddá*”²³ (MARTINUSSEN 1992: 56–57).²⁴ SAJNOVICS viszont, úgy tűnik, egyáltalán nem vett tudomást a fokváltakozás jelenségéről, és nem hallgatott PORSANGERre amikor Demonstratiójában *addam* ’adok’ és *éllam* ’élek’ formákat adott meg *adam* és *élam* helyett (SAJNOVICS 1994: 100–101).

A személyes sértettségtől sem mentes kritikai észrevétel a leginkább érintett személytől, magától KNUD LEEMTől érkezett. GUNNERUS püspök levelezéséből tudható, hogy 1770. december 13-án levélben kérte fel LEEMet, hogy mielőbb véleményezze SAJNOVICS helyesírási javaslatát. Két nappal később a Missziós Kollégiumot is értesítette, hogy átadta LEEMnek az „anyagot”, aki jelenleg is olvassa a kapott munkát (DAHL 1906: 49–50). Ezt követően GUNNERUS 1771. április 22-én elküldte a lexikon két kéziratát — a LEEM-féle régi és a SAJNOVICS-féle új helyesírással lejegyzett változatot — a dán misszionáriusnak, CHRISTIAN WELDINGHnek (1728–1801) is. A feladat az volt, hogy WELDINGH és a szintén misszionárius GERHARD SANDBERG (1741–1805) (aki végül megjelentette a lexikont) külön-külön adjanak pártatlan véleményt arról, hogy melyik írásmód volna megfelelő a szótárban (DAHL 1906: 53–54).

¹⁸ Mai *dálki* ’időjárás’, *báلكá* ’fizetés’, *gárdi* ’rénszarvas’.

¹⁹ Az északi lappban az accusativus/genitivus esetnek nincs külön ragmorfémája, hanem a fokváltakozott, gyenge fok jelöli az adott eseteket. (A két eset nyelvtörténeti okok miatt ma már alakilag egybeesik, ezért együtt vizsgálándó.)

²⁰ A fokváltakozás egy olyan speciális morfológiai jelenség, mely során a hangsúlyos és hangsúlytalan tövek váltakozása a tövégi mássalhangzók mennyiségi és/vagy minőségbeli változását eredményezi. Ez a változás főként az első és második szótagban megy végbe, de akár a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik szótagban is megtörténhet. A fokváltakozásban a rövid mássalhangzók, a gemináltak, illetve a mássalhangzó-kapcsolatok is részt vesznek. A finn nyelvből ismert fokváltakozáshoz hasonló jelenségről van szó, ám az északi lappban ez a változás jóval bonyolultabb (három fokot különböztetnek meg) és csaknem az összes mássalhangzót érint.

²¹ Mai *attán* (< *addit* ’ad’).

²² Mai *šattan* (< *šaddat* ’növekszik, lesz, válik valamivé’).

²³ Az északi lapp igeragozás során egyes számban az első és második személy gyenge fokban, míg a harmadik személy erős fokban áll.

²⁴ A jelentés részletes elemzését lásd KELEMEN 2022.

Sajnos ezek a kéziratok egyelőre nem állnak rendelkezésre, de feltehetően egyikük sem támogatta a SAJNOVICS-féle javaslatot. Ezt igazolja a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* előszava. A vélhetően GERHARD SANDBERGnek tulajdonítható előszó hosszasan idéz SAJNOVICS Demonstrációjából, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar helyesírás kérdése valóban komoly befolyást gyakorolt a LEEM-szótár szerkesztésére. SANDBERG magával SAJNOVICCSal válaszoltatja meg a kérdést, hogy miért nem magyar helyesírással jelent meg a szótár: „Arról viszont nem kezeskedem, hogy bármely más, nem magyar ember a magyarral megegyezőleg ejtené ki az így lejegyzett szavakat” (SAJNOVICS 1994: 40). SANDBERG elismeri ugyan, hogy a magyar helyesírás valóban egyszerűbbnek tűnik, ám a szótár eredeti céljához (a dán és norvég misszionáriusok nyelvtanulásához) mégiscsak LEEM dán alapú helyesírása a hasznosabb.

3.2. RASMUS RASK

3.2.1. A magyar helyesírás nyomai RASK grammatikájában

RASMUS RASK (1787–1832) dán nyelvész, az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapozója, aki elsősorban az indoeurópai nyelveket vizsgálta, de azon túl a finnugor (finn, lapp) nyelveket is tanulmányozta.²⁵ 1832-ben jelent meg északi lapp nyelvtana *Ræsonneret lappisk Sproglære efter den Sprogart, som bruges af Fjældlapperne i Porsangerfjorden i Finmarken* [[Indokolt lapp nyelvtan a Finnmark megyei Porsanger-fjord hegyi lapp nyelvjárása után] címmel, amely nyíltan vállalja, hogy KNUD LEEM nyelvtanának átdolgozása (alcíme: *En omarbejdelse af Prof. Knud Leems Lappiske Grammatica*).²⁶ RASK tehát nyilvánvalóan ismerte LEEM teljes munkásságát (szakirodalom-listájában LEEM grammatikája mellett szerepel a fent említett, SAJNOVICS által is használt *Nomenclator* és a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* is). Nem tudni, hogy közvetlenül kapcsolatba került-e RASK a magyar nyelvvel, de a lexikon fent említett előszavában olvasottak minden bizonnyal felkeltették az érdeklődését SAJNOVICS Demonstrációja, és ezzel együtt a magyar helyesírás iránt is. A grammatika tanulmányozása során a LEEM-féle helyesírást illetően hasonló problémákkal szembesült, mint SAJNOVICS: „nagy erőfeszítembe került, hogy értelmet találjak benne, és meghatározom az egyes betűk számát és jelentését, a diftongusok kiejtését stb.” (RASK 1832: 12).

RASK a magánhangzók, különösen a diftongusok lejegyzésében támaszkodik a magyar jelölésekre. A lapp /a:/ hang jelölésére ugyanis a LEEM által használt *a*,

²⁵ Kb. 25 nyelven tudott, és ennek dupláját tanulmányozta.

²⁶ Az előszóban RASK közli, hogy nem tud lappul, csupán a rendelkezésére álló szakirodalom alapján állította össze nyelvtanát.

ā vagy *æ* betűk helyett sokkal inkább megfelelőnek tartja a magyarból is ismert *á* jelölést (RASK 1832: 2).

A diftongusok jelölését illetően RASK leírja, hogy az *á, é, í, ó, ú, ā* betűk bevezetésével (az *ae, ee, ii (ij), oe, uu, (uv) aa* jelölések helyett) kiküszöbölhető a diftongusok/triftongusok nagy száma.²⁷ Itt is hivatkozik SAJNOVICSra: „a magyar tudós Sajnovics is felhívta a figyelmet ennek a nagyszámú diftongusnak a félrevezető voltára, valamint arra, hogy így rendkívül nehéz a szótagolás és az adott nyelven történő helyes olvasás”²⁸ (RASK 1832: 4).

A mássalhangzókat illetően már nem ennyire megengedő, a szibilánsok kapcsán egyenesen azt mondja: a magyar használat (*s, sz, ts, tz, z, zs*) a lappban nem alkalmas utánzásra, mert korán sem olyan „önálló és jól szervezett”, mint ahogy azt SAJNOVICS gondolta (RASK 1832: 15).

Több olyan eset is előfordul, amikor az adott hang jelölésére csak felvillantja, hogyan történik annak jelölése a magyar nyelvben: pl. a palatális mássalhangzók esetén a lappban célszerűbbnek találja a LEEMnél is használt *j*-vel jelölt alakok használatát (vö. *njalbme* 'száj'), ahol a *j* a lágyítás jeleként funkcionál, amire az oroszban a *ь*, a magyarban az *y* grafémát használják (vö. *gy, ly, ny, ty*) (RASK 1832: 9).

Az affrikáták jelölésének kérdésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a magyarok a német alapján *tz*-t használnak a [c], ill. *ts*-t és *ch*-t a [cs] jelölésére, de utóbbi előfordul *cs* alakban is például magának SAJNOVICSnak a nevében (RASK 1832: 20).

3.2.2. A magyar helyesírás nyomai RASK levelezésében

RASK a magyar helyesírást²⁹ már majdnem 20 évvel lapp grammatikájának megjelenése előtt tanulmányozhatta, ami a finn GUSTAV RENVALL-lal (1781–1841)³⁰ folytatott levelezéséből is kiderül. 1818-as levelezésükben a finn hosszú magánhangzók jelölésére RASK a magyarból jól ismert ékezetes magánhangzókat javasolta, erre RENVALL válaszleveleiből³¹ következtethetünk:

²⁷ LEEM grammatikájában 33 diftongust ír le (vö. LEEM 1748: 381), míg SAJNOVICS 39 diftongust tulajdonít LEEMnek (SAJNOVICS 2021: 121).

²⁸ RASK soha nem említi magát a Demonstratiót és nem is hivatkozik rá lapszám szerint, de tudva-lévő, hogy az idézett rész a 4. fejezetben található (SAJNOVICS 2021: 122).

²⁹ RASK SAJNOVICS műve mellett ismerhette GYARMATHY SÁMUEL Affinitását is. Tudományos alaposságára való tekintettel nem zárhatjuk ki (bár egyértelmű bizonyíték nem áll rendelkezésünkre), hogy valamely magyar nyelvtant (esetleg RÉVAI MIKLÓSét) is tanulmányozhatta (BARNA 1878: 15).

³⁰ Finn lelkész, pedagógus és filozófus. RASK 1818-as turkui tartózkodása során RENVALLtól vett finn órákat, aki abban az időben a finn nyelv docense volt. RASK úgy tapasztalta, hogy nagy szükség volna egy finn szótárra, s e szótár összeállítására RENVALLT javasolta. 1826-ban jelent meg finn–latin–német szótára Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica címmel.

³¹ Sajnos RASK levelei nem kerültek elő.

1. levél (1818. május 30.): „Professzor úr javaslata a hosszú magánhangzók *á, é, í, ó, ú, á, ő, ű* jelölésére bevallottan rövid és egyszerű. Manapság a németek, a hollandok, az angolok, sőt még a dánok is nem ritkán írnak azonban két betűvel egy hosszú magánhangzót. A finn magánhangzó-kettőzés tehát nem feltűnőbb, mint a többi nyelvben” (RENVALL 1863: 226).

2. levél (1818. június 20.): „A hosszú és rövid hangok *magyar* jelölése nagyon szép, és még a finn nyelvben is jól használható volna. Az egyetlen nehézség, amivel véleményem szerint jelenleg találkozunk, az az, hogy Áboban³² nincsenek ékezetes betűtípusok az *ä, ö, ü*, vagy *á, ó, ú* számára. Sőt Svédországban sincsenek és így kénytelenek volnánk egészen újakat vésetni és öntetni. De e nehézség könnyen elhárítható lenne, mert ilyen betűket lehetne Németországban is készíttetni” (RENVALL 1863: 228).

3.3. NILS VIBE STOCKFLETH

Az 1825-ben Dániából Finnmarkenbe áttelepedett lelkész, NILS VIBE STOCKFLETH (1787–1866) 1840-ben megjelent grammatikájában (Grammatik i det Lap-piske Sprog, saaledes som det Tales i Norsk-Finmarken [A lapp nyelv nyelvtana, ahogy a norvég finnmarkeni nyelvjárásokban beszélük]) már egy egyszerűsített északi lapp ortográfiát kívánt használni. Jóllehet folyamatosan levelezett RASK-kal, és az általa kidolgozott helyesírás is RASK rendszerén alapul, nyelvtanának a helyesíráshoz kapcsolódó 5. megjegyzésében mégiscsak megfogalmazta kritikai észrevételeit, amely közvetve SAJNOVICS kritikája is volt (STOCKFLETH 1840: 52): „különösen félrevezette és bizonytalanságba vitte [Raskot] az a csalhatatlan és határozott hangnem, amellyel a magyar Sajnovics a Demonstratio idioma Ungarorum et lapponum idem esse című könyvében a lapp hangokról és betűkről ír. Rask nyelvtankönyvében a lapp nyelv magánhangzóiról, kettős- és hármashangzóiról terjeszt elő egy elméletet, vagy inkább egy feltételezést, amely nemcsak a leghatározottabban áll szemben a nép kiejtésével, hanem minden rendszert, minden összefüggést lebont és lerombol, és az összes szabályos névszó- és igeragozást is megsemmisíti. [...] A kettőshangzók és hármashangzók helyett más karaktereket használ, pl. *guoibme* helyett *gójbme*, *dappe* helyett *dáppé*.³³ [...] Ami a mássalhangzókat illeti, ott Sajnovics helytelensége már nem tudta elbizonytalanítani Raskot” (STOCKFLETH 1840: 52–53).

Innentől már nincs nyoma SAJNOVICS vagy a magyar helyesírás hatásának, ami érthető, hiszen ekkorra már teljességgel eltűnt a LEEMnél még érezhető bizonytalanság, a helyesírás képlékenysége. RASK és STOCKFLETH munkássága révén már szépen körvonalazódott az a fejlődési vonal, amelynek végén a mai, modern, 1978-ban hivatalosan elfogadott északi lapp ortográfia áll.

³² Mai Turku.

³³ Mai alakjaik *guoibmi* 'barát', *dáppé* 'itt'.

3.4. KNUD BERGSLAND

Skandináv részről csak nagy szünet után találkozhatunk egy újabb értékeléssel, amely a 20. század kiemelkedő alakja, az Oslói Egyetem finnugor nyelvész professzora, KNUD BERGSLAND (1914–1998) észrevételeit tartalmazta. Ekkora időtávlatból BERGSLAND már meglehetősen komolytalannak véli a magyar helyesírás és ezzel együtt a szótár átírásának gondolatát. Az egyik ilyen kritikai észrevétele, hogy míg LEEM az északi lapp nyelv porsangeri (hegyi lapp) dialektusára alapozva adta ki műveit (s ennek szóanyagát adta közre), addig SAJNOVICS vélhetően a tengeri lapp dialektust hallhatta. Ezért javasolhatott olyan átírási formákat mint *vuoiġj* 'vaj' helyett *voj*, mivel a tengeri lapp kiejtés inkább [vuojjã]. Vagy LEEM *Zhioulm* 'csomó' szavát *Tsom*-nak hallotta *l* nélkül, ami azért lehetséges, mert a tengeri lappban a *l* után kettőzött *mm* áll. Ugyanez figyelhető meg a *Zhialbme* 'szem' jelentésű szó esetén is, amikor SAJNOVICS *Salme* vagy *Szemme* kiejtést, vagyis affrikáta helyett szibilánst érzékelt. A PORSANGERrel közös munkát sem tartotta eredményesnek. Helytálló észrevétel BERGSLAND részéről, hogy az egyes szám első személyű, jelen időben megadott igék (*addam* 'adok' és *állam* 'élek') azt bizonyítják, hogy az anyanyelvi lapp PORSANGERrel történő konzultációt követően sem volt SAJNOVICS számára világos a lapp fokváltakozás jelensége (lásd fentebb). BERGSLAND PORSANGER szakmai javaslatáról — miszerint a magyar helyesírás alkalmasabb volna a lapp nyelv lejegyzésére — így ír: „csatlakozott ahhoz a romantikus javaslatához, hogy a magyar helyesírást vezessék be a norvégiai lappok számára” (BERGSLAND 1984: 79–81).

Összefoglalás

Amint a fentebb ismertetett közlések is bizonyítják, SAJNOVICS a Demonstratio megjelenése után közel 100 évvel is érezte hatását az északi lapp helyesírás történetében, nagynevű skandináv tudósok grammatikaiban. Vitathatatlan tény tehát, hogy nemcsak kortársaira, például PORSANGERre volt hatással, hanem még RASK is komolyan mérlegelte a magyar betűkészlet használatát az északi lappban. Látható, hogy a skandináv tudósokat leginkább az *á*, illetve a magyar hosszú magánhangzókat jelölő ékezetes betűk foglalkoztatták. STOCKFLETH azonban egyértelműen lezárja a SAJNOVICS-féle irányt, mivel már jól átlátja azokat a hibákat (bár nem fejt ki részletesen), melyeket PORSANGER csak részben, a fokváltakozás szempontjából érzékelt. A fokváltakozás jelöletlensége mellett a diftongusok nagy számának megszüntetése miatt bevezetni kívánt hosszú magánhangzók használata azért nem volt megfelelő, mert a ragozás során bekövetkező első szótagi monoftongizációra nem volt tekintettel.³⁴ Monoftongizáció akkor valósul meg az északi lappban, ha a diftongust tartalmazó szótagot követő

³⁴ Ez az, amit STOCKFLETH is felismert, és kritikaként megfogalmazott (lásd fentebb).

hangsúlytalan szótagban ragozásokor magánhangzó-változás történik.³⁵ A monoftongizáció során a diftongus első eleme megmarad, de időtartama megnő, hosszú magánhangzó lesz: ha a diftongusokat a névszók nominatívusi alakjaiban hosszú magánhangzókká írták át (lásd fentebb), akkor ezt a monoftongizációs folyamatot írásban már nem lehetett jelölni.³⁶

Jóllehet a modernkori finnugrisztika már csak mosolyog a magyar helyesírási javaslaton, véleményem szerint a mai északi lapp betűkészlet *á* elemét tekintve nem zárhatjuk ki egyértelműen a magyar hatást.

Irodalom

- BARNA FERDINÁND 1878. *Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- BERGSLAND, KNUT 1974. Sajnovics János és Hell Miksa norvégiai vonatkozásai. In: GULYA JÁNOS–SZATMÁRI ISTVÁN szerk., *Sajnovics János. Sajnovics János emlékünepség és tudománytörténeti szimpozion*. (Székesfehérvár–Tordas, 1970. május 12–14.). A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 131. Budapest. 77–81.
- DAHL, OVE 1906. *Biskop Gunnerus' virksomhed*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. No. 4. Trondhjem, Aktietrykkeriet i Trondhjem. URL: https://www.ntnu.no/ojs/index.php/DKNVS_skrifter/article/view/1119 (2023. 01. 04.)
- KELEMEN IVETT 2022. Magyar minta az északi lapp helyesírás-történetben. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 11*. Szeged, SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 203–213.
- LEEM, KNUD 1748. *En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden. Samt Et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, Hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analyti over et hvert Ord*. Kiøbenhavn, Trykt af Gottman Friderich Kisel. URL: <https://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10589100.html> (2023. 01. 08.)
- LEEM, KNUD 1768–1781. *Lexicon Lapponicum bipartitum, Lapponico–Danico–Latina & Danico–Latino–Lapponica cum Indice latino. Pars prima Lapponico–Danico–Latina*. Nidarosiae, Impensis Seminarii Lapponici Fridericiani. URL: <https://www.nb.no/nbsok/nb/f7147c85118952098ba3af3b2b513745?index=5#3> (2023. 01. 08.)
- MARTINUSSEN, BENTE 1992. Anders Porsanger–teolog og språkforsker fra 1770-tallets Finnmark. *Nordlyd 18*: 15–59.

³⁵ A monoftongizáció lehetséges formái: *oa* > *o* (*goarrut* 'varrni' > *gorro* [VxDu1Prs]); *ie* > *i* (*giehta* 'kéz' > *gihtii* [IIIsg]); *uo* > *u* (*vuolgít* 'elindul' > *vulge* [VxDu1Prs]); *ea* > *a* (*geassit* 'húz' > *gesii* [VxSg3Prt]).

³⁶ A monoftongizáció az igeragozást is érinti: a diftongust tartalmazó igék (pl. *eallit* 'élni') ragozása során dualis első személyben (*elle*) és pluralis 3. személyben (*ellet*) is működik a monoftongizáció, ezért helytelen a fent bemutatott egyes szám első személyben álló *alam* > *élam* 'élek'.

- MATICSÁK SÁNDOR 2021a: Die mordwinische Sammlung aus der Orenburg-Expedition von Pallas (1768–1774). *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 45: 53–86.
- MATICSÁK SÁNDOR 2021b: Johann Peter Falck 18. századi udmurt nyelvi anyaga. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 145–198.
- RASK, RASMUS 1832. *Ræsonneret lappisk sproglære efter den sprogart, som bruges af fjædlapperne i Porsanger-fjorden i Finmarken. En omarbejdelse af Prof. Knud Leems lappiske grammatica*. København, Trykt hos S. L. Møller. URL: <https://saami-linguistics.files.wordpress.com/2016/05/rask1832v1.pdf> (2023. 01. 04.)
- RENVALL, R. A. 1863. Bref ifrån Gustaf Renvall till Rasmus Rask, åren 1818–1819. *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. 2/1*: 223–249.
- SAJNOVICS JÁNOS 1990. *Sajnovics naplója 1768 – 1769 – 1770*. Fordította DEÁK ANDRÁS, szerkesztette SZÍJ ENIKŐ. Bibliotheca Regulyana 1. Budapest, ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke.
- SAJNOVICS JÁNOS 1994. *Demonstratio. Sajnovics János: Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. Fordította CONSTANTINOVIČSNÉ VLADÁR ZSUZSA, szerkesztette SZÍJ ENIKŐ. Bibliotheca Regulyana 2. Budapest, ELTE.
- SAJNOVICS JÁNOS 2021. *A koppenhágai Demonstratio. Sajnovics János: Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos 1770*. Fordította CONSTANTINOVIČSNÉ VLADÁR ZSUZSA, szerkesztette SZÍJ ENIKŐ. Bibliotheca Regulyana 7. Budapest, ELTE.
- SOLBAKK, AAGE 1998. Anders Porsanger – Biret Ánde. *Cafe Boddu: essayčoaakkáldat* 3: 7–19.
- STOCKFLETH, N. V. 1840. *Grammatik i det lappiske Sprog, saaledes som det tales i Norsk-Finmarken*. Christiania, Trykt hos Chr. Gröndahl.
- C. VLADÁR ZSUZSA 2021. A természettudományos szemlélet a Demonstrációban. In: SAJNOVICS 2021: 44–45.
- C. VLADÁR ZSUZSA 2021. A két kiadás összevetése. In: SAJNOVICS 2021: 65–77.

The impact of János Sajnovics’s Demonstratio on the history of North Saami (Lappish) orthography

In examining the affinities between the Hungarian and the (North) Saami languages, János Sajnovics found that the Hungarian orthography would have been more suitable for the North Saami language than the Danish-based orthography he had learned from the literature. In my study, I will investigate whether Sajnovics’s proposal had any influence on the history of North Saami orthography, and what reflections were made on the orthographical “reform” by his contemporaries and linguists of later times.

Keywords: János Sajnovics, Demonstratio, Hungarian orthography, North Saami orthography, history of North Saami spelling

Kelemen Ivett
ORCID: 0009-0004-4068-6825
Debreceni Egyetem
kelemen.ivett@arts.unideb.hu